

A Critical Discourse Analysis of Prospect & Vision Series English Language Textbooks as Framed in Foucauldian Reading on Ageism

Vol. 15, No. 2, Tome 80
pp. 251-284
May & June
2024

Mojtaba Rajabi¹ , Khadijeh Aghaei^{2*} , & Aref Danyali³

Abstract

One rich educational trait in Iranian culture is to respect the aged ones and keep their dignity, enjoying their lived experiences. Here, the concept of age is defined as an identity representation with a positive connotation which signifies enriching experience / knowledge. In keeping with, the main objective of the present study was to disclose how ageism as a social-ideological construct not a biological concept has been represented in English language schooling textbooks. Theoretically framed in Laclau and Muffe Critical Discourse Analysis based on Foucauldian reading, the current study was to do a content analysis of English language textbooks in Iranian junior and senior secondary schooling systems (Prospect and Vision series). The researchers extracted the dominant discourses represented in the exercises, images and contents of the textbooks based on frequency and the related categories. Findings spelled out a kind of “otherness” represented a kind of “otherising” discourse in the textbooks. The elders were represented in three aspects of “absentism” “a negative issue” or “token construct”. Indeed, when present, they were also misrepresented as sick or disabled ones or persons with token /socially passive role. They did not enjoy a dominant discourse and the youth were the subject of the discourses. Curriculum developers are thus needed to revisit their readings on ageism construct to provide a positive definition on it, framing educational justice demanded in Fundamental Reform Document and its Islamic-Iranian ethos.

Keywords: ageism, critical discourse analysis, English language teaching textbooks, foucauldian reading, elders

¹ Assistant Professor, Department of Foreign Languages, Faculty of Humanities & Physical Education, Gonbad Kavous University, Gonbad Kavous, Iran;

ORCID ID; <https://orcid.org/0000-0003-3659-5993>

² Corresponding Author, Assistant Professor, Department of Foreign Languages, Faculty of Humanities & Physical Education, Gonbad Kavous University, Gonbad Kavous, Iran;

Email: aghaei.khadijeh@gmail.com, ORCID ID; <https://orcid.org/0000-0003-2015-005x>

³ Assistant Professor, Department of Theology, Faculty of Humanities & Physical Education, Gonbad Kavous University, Gonbad Kavous, Iran;

ORCID ID; <https://orcid.org/0000-0002-6566-8795>

Received: 16 November 2021
Received in revised form: 23 February 2022
Accepted: 22 February 2022

1. Introduction

This article employs a Foucauldian lens to critically analyze the discourse of English language teaching materials in junior and senior high school, particularly the Prospect and Vision series. These materials are developed within the framework of the fundamental reform document in education, with a specific focus on transforming English language instruction in schools. The cornerstone of this analysis lies in fostering equity-based relationships and dialogues among social subjects, defined as an educational mission in educational reform. Specifically, the promotion of social inclusivity are highlighted as fundamental goals of the educational transformation system.

The integration of language learning and social inclusivity, rooted in the recognition of various social identities, underscores the significance of this approach. Within this context, the delicate situation of the elderly accentuates the imperative need to pay heightened attention to this demographic identity. This approach holds profound significance from two perspectives. Firstly, it underscores the importance of examining how the content of these books can encourage greater inclusivity among the elderly and promote their participation in public spaces, consequently transforming them into active agents in power dynamics. Secondly, it explores how the themes within these books contribute to enhancing the public perception of elderly identity among various social strata, especially the target audience of these instructional materials, and how they shape a knowledgeable discourse.

Research Question(s)

The main research question of this study can be formulated as follows:

1. To what extent does the discourse on age in these textbooks align with the Iranian conceptualization of this term?
2. Have these educational materials succeeded in deepening identity formation and societal inclusivity for their target audience, or have they merely remained superficially focused on cognitive linguistics?

2. Literature Review

In the realm of literature on educational studies, discussions on discrimination have predominantly focused on issues of race (Nelson 2002) and gender (Táboas-Pais & Rey-Cao 2012), overshadowing the equally important matter of age-based discrimination. While racial and gender inequalities intensify disparities among skin colors, ethnicities, and genders, age-based discrimination brings forth a distinct polarity between the marginalized and the central, emphasizing the dichotomy of old and young. Existing theoretical and empirical observations in educational studies, particularly in the analysis of textbook content, have predominantly delved into racial discrimination and gender inequality.

3. Methodology

This study adopts a Foucauldian critical discourse analysis approach, aiming to liberate the discourse surrounding the aging body from the shackles of stereotypical power dynamics and negative connotations. By transforming "natural necessities" into "socially constructed possibilities," this approach seeks to redefine the concept of "age." The authors employ the critical discourse analysis method as an effective tool in scrutinizing English language teaching materials. Indeed, this study is framed in Laclau and Mouffe's theory who have endeavored to make Foucault's discourse approach more practical and have applied it in analyzing social concepts such as historical constructs. The underlying theoretical idea of the discourse theory is that social phenomena are never entirely fixed. Meanings are never permanently stabilized, opening the door for perpetual social struggles over definitions of society and identity. The analyst's task is to reveal the flow of these struggles over the stability of meaning at all social levels. In conclusion, this critical discourse analysis aims to shed light on the discourse surrounding age in English language teaching materials. By challenging the naturalization of societal constructs and redefining the meaning of age, this approach seeks to contribute to a broader understanding of identity and foster societal inclusivity.

It questions the extent to which these educational materials have succeeded in transcending linguistic cognitive aspects to promote a deeper sense of identity and societal integration for their intended audience.

4. Results

The results in this article have demonstrated that a form of discursive polarization between the elderly and the youth has taken place in most sections of the textbooks, in a way that everything related to the world of the youth is perceived as positive, and the associations of the elderly world are relatively negative. In the mentioned textbooks, the element of experience as a motivating force for the elderly has often been ignored, and they have been represented in a passive imagery, akin to a child, as if "experience" is no longer a guiding light for the future.

Furthermore, in this article, it is evident that the elderly have been represented in some aspects like "absence/negative matter," "childishness,". In most daily routine activities, the elderly are absent. Even when present, they are portrayed in a negative and ailing manner or have a performative/passive function. In this sense, the access of the elderly to the dominant discourse of textbooks has been severed, and adolescents and middle-aged individuals have occupied a central position as the subject of discourse. It is essential for curriculum planners to clearly define the discursive concept of age, directing it towards societal acceptance and human dignity.

In conclusion, this study reveals that despite the linguistic success at the cognitive level, the mentioned textbooks have shortcomings in the societal and identity-forming stage for the audience and have failed to align with the prospects of national curriculum planning and the Fundamental Reform Document in education . A discursive approach to the concept of curriculum planning will thus assist the authors of textbooks in achieving the goal of educational justice and formulating an egalitarian discursive framework (as emphasized in the Fundamental Reform Document).

دوماهنامه بین‌المللی

د ۱۵، ش ۲ (پیاپی ۸۰)، خرداد و تیر ۱۴۰۳، صص ۲۵۱-۲۸۴

مقاله پژوهشی

<http://dorl.net/dor/20.1001.1.23223081.1401.0.0.64.6>

تحلیل گفتمان انتقادی مجموعه کتب زبان انگلیسی پراسپکت

و ویژن بر مبنای خوانش فوکویی از مفهوم سن زندگی

مجتبی رجبی^۱، خدیجه آقائی*^۲، عارف دانیالی^۳

۱. استادیار گروه زبانهای خارجه، دانشگاه گنبد کاووس، گنبد کاووس، ایران
۲. استادیار گروه زبانهای خارجه، دانشگاه گنبد کاووس، گنبد کاووس، ایران
۳. استادیار گروه الهیات، فلسفه و حکمت اسلامی، دانشگاه گنبد کاووس، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۰۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۸/۲۵

چکیده

در میان ایرانیان، همواره پیران همچون نماد حکمت و حرمت تلقی شده و جوانان را به تلمذ از خزائن تجربه زیسته‌شان سفارش کرده‌اند. در اینجا عنصر «سن» در بازنمایی هویتی ارزشی مثبت دارد و بر غنای معرفت/ تجربه دلالت می‌کند. در همین راستا، هدف پژوهش حاضر پاسخی بر نحوه بازنمایی مفهوم سن به‌عنوان یکی از عناصر هویت‌بخشی و به تبع آن سالمندی یا به تعبیر دقیق‌تر سن زندگی، در کتب زبان انگلیسی مدارس است. همانگونه که فوکو تصریح می‌کند سن، نه یک انگاره صرفاً بیولوژیک، بلکه برساخته‌ای تاریخی-گفتمانی است که در شبکه روابط قدرت بازتولید می‌شود. به‌طور خاص، در این پژوهش تحلیل محتوای داده‌های کتب زبان انگلیسی متوسطه اول و دوم (مجموعه پراسپکت و ویژن) براساس روش تحلیل گفتمان انتقادی لاکلاو و موفه (با خوانش فوکویی) صورت گرفت. تحلیل تکرار شواهد و داده‌ها نوعی غیریت‌سازی را به‌عنوان گفتمان غالب از مفهوم سن زندگی نشان داد. سالمندان در سایر تمرینات، در اکثر فعالیت‌های روزمره و حوزه عمومی غایب هستند؛ در هنگام حضور نیز یا شکل بیمارگون یا صرفاً کارکرد نمایشی/انفعالی داشته‌اند و در حالت «تعویق نامحدود» به سر می‌برند. در این مجموعه دسترس‌ی سالمندان به گفتمان مسلط کتب آموزشی قطع شده و نوجوانان و میان‌سالان جایگاه سوژه گفتمانی را اشغال کرده‌اند، به‌نحوی که دوقطبی حاشیه - مرکز تشدید شده است. ضرورت دارد برنامه‌ریزان کتب درسی به تعریف روشنی از مفهوم سن و گفتمان سالمندان دست یابند تا آنان را در مسیر تبدیل به سوژه‌های کنش‌گر و مساوات‌طلبانه (مورد تأکید سند تحول بنیادین) درنیل رسیدن به آرمان عدالت آموزشی یاری رسانند.

واژه‌های کلیدی: سن زندگی، تحلیل گفتمان انتقادی، کتب آموزش زبان انگلیسی، خوانش فوکویی، سال‌خوردگی.

E-mail: aghaei.khadijeh@gmail.com

* نویسنده مسئول مقاله:

۱. مقدمه

مقاله حاضر با خوانشی فوکویی به تحلیل گفتمان انتقادی محتوای کتاب‌های آموزش زبان انگلیسی دوره متوسطه اول پراسپکت و دوره متوسطه دوم ویژن می‌پردازد. مجموعه مذکور ذیل سند تحول نظام آموزش و پرورش (به‌طور خاص، با هدف تحول در آموزش زبان انگلیسی در مدارس) تألیف شده‌اند. در پیشگفتار این کتاب‌ها به «رویکرد ارتباطی فعال و خودباورانه به‌منظور ایجاد ارتباط با جهان به شیوه‌ای فعال و با تأکید بر ارزش‌ها و داشته‌های فرهنگ غنی اسلامی و ایرانی فراگیران» اهمیتی ویژه داده شده است (سند برنامه درسی ملی، ۱۳۹۲، ص. ۳۸). چنین تأکیدی از اهداف بنیادین سند «برنامه درسی ملی» است. همچنین در «برنامه درسی ملی» در بند ۹/۷/۱ ذیل «مبانی جامعه‌شناختی آموزش» بر مفهوم «عدالت آموزشی» تأکید شده است: «پیشگیری از بازتولید نابرابری‌های اجتماعی و گسترش عدالت در جامعه از رسالت‌های اساسی برنامه‌های درسی و تربیتی است» (همان، ص. ۶۷). بر این اساس، تقویت روابط متقارن و دوسویه میان سوژه‌های اجتماعی همچون رسالتی آموزشی تعریف شده است. به‌طور خاص، «جامعه‌پذیری مخاطبان» و افزایش مشارکت شهروندی در میان آنان از اهداف بنیادین تحول در نظام آموزشی معرفی شده است. پیوند زبان‌آموزی و جامعه‌پذیری مبتنی بر شناخت اقسام هویت‌های اجتماعی است. در این میان، وضعیت حساس سالمندان، ضرورت توجه به این گروه هویتی را دوچندان می‌کند. بصیرت‌افزایی فراگیران زبان درمورد هویت سالمندی و نحوه تعامل با آن‌ها، از ارکان مهم جامعه‌پذیری و مسئولیت شهروندی است، زیرا یکی از شاخص‌های سلامت اجتماعی، ارتباط تعاملی با اقشار آسیب‌پذیر است.

این رویکرد از دو جهت اهمیت بسزایی دارد: از یک سو، توجه به اینکه چگونه محتوای این کتب می‌تواند به جامعه‌پذیری بیشتر سالمندان و مشارکت در فضای عمومی تشویق کند، در نتیجه، آنان را به سوژه‌های کنش‌گر در مناسبات قدرت بدل سازد. از سوی دیگر، چگونه مضامین این کتب به ارتقای تصویر عمومی از هویت سالمندی در میان اقشار اجتماعی مختلف (به‌طور خاص مخاطبان این کتب درسی) و گفتمان معرفتی مسلط یاری می‌رسانند. نزد ایرانیان، در واقع پیران همچون نماد حکمت و حرمت تلقی شده و جوانان را به رعایت شأن آنان و تلمذ از خزائن تجربه زیسته‌شان سفارش کرده‌اند. در اینجا، عنصر «سن» در بازنمایی هویتی ارزشی مثبت دارد و بر غنای معرفت و تجربه دلالت می‌کند: آدمی بدون توازن دو بال علم و

تجربه قادر به پرواز نیست. در چنین جهانی، پیران چنان جایگاه تثبیت شده‌ای داشتند که هرگز ناگزیر به رقابت با جوانان نبودند؛ یک نظام سلسله‌مراتبی بر روابط اجتماعی حاکم بود که در رأس آن، کهن‌سالان جای داشتند. با ظهور مدرنیته، این نظم سلسله‌مراتبی دستخوش اختلال شد و جوانان همچون رقیبی برای موقعیت ممتاز سالمندان پدیدار شدند. به‌طور کلی، مقوله سن هیچ‌گاه از بار ارزشی خالی نبوده است. لذا، یکی از مسائل مهم مطرح در این کتاب‌ها نحوه بازنمایی مفهوم «سن» و کارکردهای آن است. در گفتمان سرمایه‌داری غرب «سالمندی، یک برساخته اجتماعی از افراد کهن‌سال است که افراد مسن و پیر را به شیوه مثالی و اغلب منفی تصویر می‌کند: به ما [غربی‌ها] قبولانده شده که افراد مسن و پیر را به شیوه مثالی و اغلب منفی جامعه به عنوان یک کل، تا حدی غیرمولد است» (Ayalon & Tesch-Romer, 2017, p. V).

نگارندگان مقاله حاضر می‌کشند با خوانشی فوکویی و روش تحلیل گفتمان انتقادی لاکلاو و موفه به نقد چنین فراروایتی بپردازند. قدر مسلم، تبعیض مبتنی بر سن هرگز کم‌اهمیت‌تر از تبعیض نژادی و جنسیتی نیست. اگر در این دو مقوله اخیر به‌عنوان مثال تبعیض جنسیتی و نژادی، نابرابری میان رنگین‌پوستان - سفید پوستان و مردان - زنان تشدید می‌شود، در مقوله نخست (تبعیض سن‌زدگی)، دوقطبی حاشیه/مرکز پیر - جوان برجسته می‌شود. بسیاری از ملاحظات نظری و تجربی در حوزه مطالعات آموزشی، خاصه تحلیل محتوای کتب درسی، به واکاوی تبعیض نژادی و نابرابری جنسیتی معطوف شده است (رضائی و سجودی، ۱۳۹۴: ۱۳۹۴؛ Táboas-Pais & Rey-Cao 2012): درحالی که پژوهش‌های نادری در جهت فهم اموری که به مقوله سوم یعنی سالمندی ارجاع دارد، انجام شده است» (Nelson, 2002, p. ix).

قدر مسلم، سالمندی یا به تعبیر دقیق‌تر «سن‌زدگی»، وضعیت پیچیده‌ای است که نمی‌توان به سادگی از کنار آن گذشت. به قول نوربرت الیاس: «فرایند پیر شدن در بیشتر موارد جایگاه فرد در جامعه را زیر و رو می‌کند و بدین ترتیب، کل روابط او را با دیگر آدمیان دگرگون می‌سازد. منزلت اجتماعی آدمیان هنگامی که به سنین شصت، هفتاد سالگی به بالا می‌رسند، دیر یا زود با شتاب یا به آهستگی، تغییر می‌کنند» (Elias, 2006, p.99). این تحولات سنی چنان مسئله‌زا است که گویی آدمیان چون از سن بیولوژیک خاصی عبور کردند، همچون موجودی با شرایط استثنایی و خارج از فضای عمومی لحاظ می‌شوند. به تعبیر میشل فوکو، مفهوم سن‌زدگی، نه یک امر بیولوژیک صرف و ثابت، بلکه مقوله‌ای گفتمانی و تاریخی است که

در هر دوره‌ای دستخوش تحول و تغییر بنیادین می‌شوند و لذا ذیل رابطه قدرت انضباطی مدرن و مدیریت بدن‌ها باید تبیین شود: بدن همچون مقوله‌ای گفتمانی، نه امری زیست‌شناختی. تحلیل گفتمان انتقادی می‌کوشد با نقد رویه طبیعی‌سازی امور غیرطبیعی، بدن سالمندان را از اسارت کلیشه‌های قدرت و دلالت‌های منفی آن رهایی بخشد و با تبدیل «ضرورت‌های طبیعی» به «برساخته‌های امکانی - اجتماعی»، دستیابی به تعاریف تازه از «سن» را ممکن می‌کند. از این‌رو نگارندگان در پژوهش حاضر، روش تحلیل گفتمان انتقادی را همچون روشی کارآمد در حوزه تحلیل کتب آموزشی زبان انگلیسی به‌کار بسته‌اند. مقاله حاضر بر پرسش‌های اصلی زیر متمرکز است:

- (۱) تا چه حد گفتمانی که از مفهوم سن در کتب مذکور عرضه می‌شود، با گفتمان ایرانی از این مفهوم نسبت دارد؟
  - (۲) آیا این کتب آموزشی توانسته‌اند روند هویت‌بخشی و جامعه‌پذیری مخاطبان هدف را تعمیق بخشند یا اینکه صرفاً در سطح زبان‌شناسی شناختی متوقف شده‌اند؟
- تاکنون مطالعات انتقادی بسیاری در زمینه تبعیض‌های جنسیتی، شغلی، قومی و غیره بر روی کتب آموزشی و درسی صورت پذیرفته، اما به تبعیض‌های مبتنی بر سن توجه شایانی نشده است و خلأ پژوهشی به شدت احساس می‌شود.

۲. پیشینه پژوهش

در حوزه تحلیل کتب درسی، مطالعات متعدد بر شیوه بازنمایی جنسیت، قومیت، نژاد یا طبقه اجتماعی - اقتصادی تمرکز کرده و توجهی به مفهوم سن‌زدگی به‌عنوان یکی از اشکال تبعیض نشده است. از آن‌جا که به‌طور خاص هیچ کار پیشینی درمورد تحلیل تصاویر کتب درسی از منظر سن‌زدگی وجود ندارد و برخلاف سایر مقولات هویتی، فقدان ادبیات پژوهشی لازم به‌تمامه حس می‌شود، انجام پژوهش‌هایی در این راستا ضرورتی بنیادین و اهمیت فوری پیدا می‌کند. فیشتر در مطالعه روابط خانوادگی طی نسل‌ها، محتوای تصاویر ۳۰ خانواده آمریکایی را از ۱۷۲۹ تا ۱۸۷۱ بررسی کرد. تا سال ۱۷۷۵ در همه تصاویر جز یکی، پدر خانواده در صدر تصویر قرار داشت و مادر در کنار دیگر اعضای بزرگسال خانواده پایین‌تر از پدر نشسته بود و کودکان پایین‌تر از آن‌ها. پس از سال ۱۷۷۵ این ترتیب عمودی که بیانگر نقش پدرسالاری

و سلسله مراتب اقتدار والدین بر کودکان است، جای خود را به ترتیبات افقی داد که همه اعضای خانواده در یک سطح قرار داشتند. فیشر با مقایسه تصاویر قدیم و متأخر درمی‌یابد که ترتیبات افقی بیانگر نقش مساوات‌طلبانه‌ای است که خانواده‌ها در قرن بیستم پیدا کرده‌اند. ترتیبات افقی در این تصاویر تنوع زیادی یافته است و گاه کودکان بالاتر از والدین قرار گرفته‌اند (بیکر، ۱۳۸۶، ص. ۳۱۹).

در همین راستا، فروتن در سال ۱۳۹۰ در مقاله‌ای درصدد پاسخ‌گویی به این پرسش است که چه مناسباتی بین زبان و جنسیت وجود دارد. نتایج این پژوهش نشان داده که پدیده تقدم مرد به درجات گوناگونی در این کتاب‌ها مشاهده می‌شود، اما الگوها و کدهای جنسیتی کمابیش یکسان و مشابهی در این کتاب‌های درسی انعکاس یافته است.

همچنین، رضائی و سجودی (۱۳۹۴) با بررسی تصاویر کتب آموزشی زبان انگلیسی به غیر انگلیسی‌زبانان درصدد واکاوی نحوه بازنمایی عامل جنسیت براساس الگوی نشانه‌شناسی هلیدی و نشانه‌شناسی اجتماعی کرس و فان لیوون برآمدند. درواقع آنالیز نشان داد که چگونه این کتب فرهنگ جامعه زبان انگلیسی‌زبان را احتمالاً به‌عنوان فرهنگ بدهی، طبیعی و اجتناب‌ناپذیر تصویر می‌کشد و دیگران به غیرهایی که فقط در صورت جذب در این فرهنگ غیریت خود را از دست می‌دهند تبدیل کرده است. این یافته‌ها نشان دادند که دلالت‌های ضمنی به سوگیری جنسیتی در این کتاب‌ها وجود دارد.

در همین ارتباط، تفاوت جنسیت در کتاب‌های درسی در اسپانیا نشان داد که چگونه تفاوت‌های جنسیتی در تصاویر کتاب‌های درسی برای مدارس متوسطه در اسپانیا بین سال‌های ۲۰۰۰ تا ۲۰۰۶ وجود دارد. عوامل مورد مطالعه عبارت‌اند از: جنس، فعالیت بدنی، زمینه عمل، فضا و سطح. یافته‌ها بیانگر عدم تعادل قابل توجهی بین تعداد مردان و زنان است که در آن، مردان به وضوح وضعیت غالب را نشان می‌دهند. علاوه بر این، این تصاویر مردان و زنان را در نقش‌های کلیشه‌ای و فعالیت‌های خاص و یا ورزشی را برای یک جنس مذکر به تصویر می‌کشد. (Táboas-Pais, María; Rey-Cao, Ana, 2012)

مقاله «تحلیل تطبیقی محتوای تصاویر کتاب‌های آموزش عمومی از منظر بازنمایی فرهنگ پوشش بین دو کشور ایران و سوریه» نیز، با تکنیک تحلیل محتوا به مقایسه‌ای تطبیقی بین تصاویر کتب درسی پرداخته و مقوله پوشش را بررسی کرده است. از نظر روش مشابه

پژوهش حاضر است، ولی محتوای بررسی از نظر مقولاتی که بررسی شده است، تفاوت دارد (قاسمی و همکاران، ۱۳۹۲).

هادکینسون و همکاران (2016) نیز با تحلیل مقایسه‌ای نحوه‌ی بازنمایی فرهنگی بر سازه‌ی ناتوانی^۱ در کتاب‌های آموزش زبان انگلیسی نظام آموزشی پیش از اجرای سند تحول بنیادین در ایران و انگلستان، با نتایج تقریباً مشابه دریافتند که در هر دو نظام آموزشی برساخت ناتوانی به‌عنوان یک گفتمان غایب در کتب این دو نظام آموزشی است. اخیراً، آقائی و همکاران (2020) نیز با رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی لاکلاو و موفه، نحوه‌ی بازنمایی دوقطبی گفتمانی توانایی - ناتوانی در کتب آموزشی زبان انگلیسی کودکان با نیازهای ویژه پرداخته‌اند.

۳. چارچوب نظری

ژیل دلوز، فوکو را «یک نقشه‌نگار جدید» می‌نامد (دلوز، ۱۳۸۶، ص. ۴۷)؛ نقشه‌نگاری که ظهور مکان‌ها را نه همچون پدیده‌ای طبیعی و بدیهی، بلکه بسان تحولی گفتمانی تفسیر می‌کند. فوکو در مواجهه با مکان‌هایی دچار حیرت فلسفی می‌شود که دیگران به سادگی از کنارشان عبور می‌کنند. برای او این مکان‌ها، عینیت‌یافتگی مسئله‌ها هستند. دیرینه‌شناسی^۲ و تبارشناسی^۳ برای فوکو به‌مثابه «تاریخ مسئله‌مندی‌ها» صورت‌بندی می‌شوند. ظهور آسایشگاه روانی، بیمارستان‌ها و بسیاری از مکان‌های مدرن دیگر که در آثار فوکویی به تناوب پدیدار می‌شوند؛ مکان‌هایی که بیانگر حساسیت‌های تازه‌ای (مسئله‌مندی‌های جدید) نسبت به پدیده‌های تاریخی بودند (ibid, p.48).

در روایت فوکو، ظهور و غیاب مکان‌ها/نهادهای ملازم است با ظهور و غیاب گفتمان‌ها. این جابه‌جایی‌های مکانی، برعکس آن دسته از تحلیل‌هایی که قدرت را به مکان‌های اقتصادی محدود می‌کردند، بیانگر آن بود که روابط نیروها همواره دستخوش «مکان‌زدایی‌ها» و قلمرویابی‌های مجدد می‌شوند. برخلاف تصور سنتی تمرکزگرا، قدرت در پراکندگی‌ها و جابه‌جایی‌های مکانی مدام، هربار شکل‌بندی‌های جدیدی از سلطه را ممکن می‌کند و از تعینی نهادین به وضعیتی منتشر عبور می‌کند: «مختصر اینکه یک توپولوژی مدرن با کارکردگرایی فوکو متناسب است که دیگر مکانی ممتاز را به‌منزله منشأ قدرت تعیین نمی‌کند، و دیگر نمی‌تواند موضع‌یابی نقطه‌ای را بپذیرد» (ibid, p.51). براین اساس، برخلاف تصورات بورژوازی، این

«مکان‌هایی ویژه» نیستند که قدرت را تولید می‌کنند، برعکس، این روابط قدرت است که ظهور مکانمندی‌های جدید و مرزبندی‌های نوظهور را ضروری می‌سازد. مکان‌های نوظهور، راوی گسست‌ها و شکاف‌های گفتمانی - معرفت‌شناختی بودند که تاریخ را چندپاره کرده و هرگونه پیوستگی ضروری و ذاتی را از آن ستانده است.

در آثار مختلف، فوکو از «شرایط امکان ظهور نهادهای مدرن» می‌نویسد. تحت چه شرایطی نهادهایی همچون بیمارستان، تیمارستان و خانه سالمندان در بستر مدرنیته پدیدار شدند؟ برای مثال، در جهان سنت، طبیبان بسان حکیمانی بودند که هم‌زمان شافی جسم و روان دانسته می‌شدند. برای نخستین‌بار در جهان مدرن بود که میان «پزشکی بدن» و «پزشکی روان» جدایی و شکاف افتاد؛ با تثبیت این جدایی بود که برای اولین‌بار در جهان مدرن مکانی ویژه پزشکی بدن ظاهر شد: بیمارستان. همچنین فوکو پدید آمدن «خانه سالمندان» را نیز بررسی کرد، چرا در جامعه معاصر، «سن» همچون سنجۀ مکان‌مندی‌ها اهمیت یافت؟ خانه سالمندان معلول جدایی جهان جوانان از پیران است؛ در جهان سنت همواره تصاویر خانوادگی کودکان و نوجوانان و میان‌سالان در کنار پدربزرگ‌ها و مادربزرگ‌ها دیده می‌شد؛ هرچا جوانی دیده می‌شد، پیری در حال سخن گفتن با او و انتقال تجربه و پند و اندرز بود، چراکه علم بدون تجربه پیران کاری پیش نمی‌برد. اما با ظهور خانه سالمندان برای نخستین‌بار، افرادی به سبب عنصری به نام «سن» از قلمروی همگانی به مکانی ویژه و جدا از اجتماع انتقال یافتند و بدین‌ترتیب، عنصر «سن» سنجۀ ای شد برای شکاف و جدایی در تجربه زیسته بشری. برای نخستین‌بار در تاریخ، «سن» به «مسئله» تبدیل شده بود. دوگانه حاشیه - مرکز براساس سن صورتبندی شد.

شاید اعتراض شود که در جهان سنت هم «پیران» در سلسله‌مراتب مکانی، جایگاه‌های محوری و مرکزی را اشغال می‌کردند و جوانان را به حاشیه می‌رانند. پاسخ آن است که در جهان سنت، پیری در ارجاع نمادین به نوعی «فضیلت و حکمت» اهمیت داشت، نه همچون امری فیزیولوژیک و جسمانی. اما، مرکزیت یافتن جوانان در جامعه معاصر همچون ظهور جدیدی از «طغیان بدن‌ها» در ارتباط مستقیم به فیزیولوژی است. به عبارتی دیگر، اگر بدن‌های پیران در جهان گذشته، کارکردی «نمادین» داشت، اکنون در جهان ما، «بدن جوانان» در بافت غیرنمادین و زیستی تفسیر می‌شود که جایگزین‌ناپذیر است. «نمادها» نسبت به «بدن‌ها» سیال‌تر و تغییرپذیرتر هستند و رابطه مستقیمی با «امر مادی» ندارند. بدین‌معنا، در اعصار سنتی، جوانانی که اهل فضیلت و

حکمت بودند، توانستند مکان نمادین پیران را تصاحب کنند. در حالی که در جهان معاصر، این مرزبندی میان جوانی - پیری همانقدر عبورناپذیر می‌نماید که بدنی کهن‌سال و فرسوده بتواند انرژی جسمانی جوانی شاداب را بازیابد. در واقع، جبر زیست‌شناختی، گفتمان «جوان - مرکزی» را به ماهیتی نقدناپذیر تبدیل کرده است.

به زبان فوکویی، در جامعه معاصر بدن‌های پیران به چیزهایی بیمارگون تبدیل شدند. و به نظر می‌رسد امروزه، شاهد مرکزیت یافتن ستیز دوگانه «بدن‌های پیران - بدن‌های جوانان» هستیم. جامعه معاصر بیش از «مسئله‌مندی جنسیت» با چالشی به نام «مسئله‌مندی سن» مواجه شده است. مسئله‌مندی سن با بیماری کرونا دوباره مرکزیت یافته است؛ بیماری‌ای که ابتدا شایع شده بود جان پیران را بیشتر می‌گیرد نه جان جوانان را!

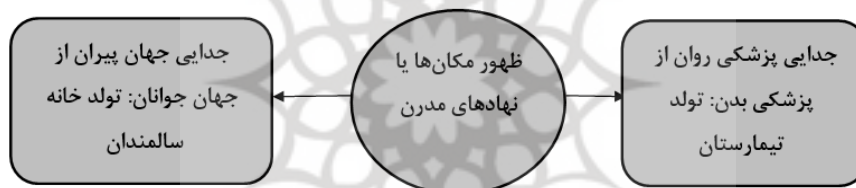
در یک تحلیل فوکویی می‌توان نشان داد که ضرورتی اقتصادی - سیاسی سبب شد تا در جهان سرمایه‌داری، بدن‌های جوانان به عنوان بدن‌هایی مولد و زایا در کانون قلمرو عمومی جای گیرند و بدن‌های پیران همچون بدن‌های زائدی که هیچ نیروی مفید اقتصادی ندارند، به حاشیه رانده شوند. کاربرد نیرو و انرژی بدن‌ها در جهت تولید و بهره‌وری، غایت مدیریت بدن‌هاست: «اقتصاد سیاسی دقیقاً در همین لحظه اتفاق افتاد: لحظه‌ای که دو خط جمعیت به‌مثابه ثروت و جمعیت به‌مثابه ابژه معرفت بر هم مماس شدند؛ بدن مولد، بدنی شناخت‌پذیر و تحلیلی است» (دانیالی، ۱۳۹۳، ص. ۱۰۳). در واقع، ظهور خانه سالمندان بیش از آنکه بیانگر ملاحظت و حرمت‌نهی به کهن‌سالان باشد، در چارچوب مدیریت بدن‌ها و اقتصاد سیاسی سرمایه‌داری تبیین‌پذیر است.

در اینجا، یادآوری این نکته ضروری است به‌رغم تقبیح تبعیض نژادی و نابرابری جنسیتی، چندان تبعیض مبتنی بر سن نکوهش نشده و به‌طور ناخودآگاه همچون امری طبیعی انگاشته شده است؛ گویی دلالت منفی سالمندی، نه یک برساخته اجتماعی، بلکه از طبیعت آن ناشی شده است. باید از فهم مقوله سن همچون پدیده صرفاً بیولوژیک دست کشید و آن را در چارچوب روابط گفتمانی بازتعریف کرد؛ همواره روابط میان نیروهای اجتماعی در شکل‌گیری هویت سالمندی دخالت داشته است. خودآگاهی نسبت به این مناسبات قدرت، امکان‌هایی از گفتمان‌های هژمونیک برساننده مفهوم سالمندی را ممکن خواهد کرد. به قول فوکو:

ما در هر حال فکر می‌کنیم که بدن تابع قوانینی غیر از قانون فیزیولوژی‌اش نیست و از تاریخ

می‌گریزد. این نیز اشتباه است؛ بدن در مجموعه‌ای از نظم‌ها که آن را شکل می‌دهند گرفتار است؛ بدن با ضرب‌آهنگ‌های کار و استراحت و تعطیلات گسسته می‌شود؛ با سموم خوراکی‌ها یا ارزش‌ها، عادت‌های غذایی و قوانین اخلاقی همه با هم مسموم می‌شود؛... تمایز تاریخ «واقعی» با تاریخ تاریخ‌نگاران در این است که تاریخ واقعی بر هیچ چیز ثابتی تکیه نمی‌کند: هیچ چیز در انسان حتی در بدن او آنقدر ثابت نیست که بتواند بنیانی برای درک انسان‌های دیگر و بازشناختن خود در آنان باشد (Foucault, 2003, p.38).

بنابراین، همانگونه که فوکو متذکر می‌شود، تمامی مفاهیم مرتبط با بدن سالمندان، از جنس مقولات تاریخی - فرهنگی است و هیچ نسبت ذاتی و طبیعی با آن ندارد. مفاهیم «جوانی - پیری» در دوران معاصر دچار تغییرات معنایی شده که دو مفهوم هرگونه فصل مشترک پیشین را از دست داده‌اند و یک نسبت دوقطبی متضاد را ساختند: دسترسی سالمندان به گفتمان عمومی قطع شد. نمودار زیر نحوه ظهور نهادهای مدرن را بازنمایی می‌کند:

شکل ۱: ظهور مکان‌ها/نهادهای مدرن

Figure 1. Emergence of Modern Places/Institutions

لاکلاو و موفه، در چارچوب‌های مفهومی فوکویی، کوشیدند روش تحلیل گفتمان انتقادی را به شیوه‌ای کاربردی بسط دهند. آن‌ها در روش‌شناسی به دین خویش به فوکو همواره اذعان داشته‌اند.

۴. روش‌شناسی پژوهش: تحلیل گفتمان انتقادی لاکلاو و موفه

پژوهش حاضر یک پژوهش کیفی تحلیلی و انتقادی است. به‌طور خاص، محتوای شش کتاب درسی تازه تألیف زبان انگلیسی پایه‌های هفتم، هشتم، نهم با عنوان مجموعه پراسپکت (۱-۲-۳) و پایه‌های دهم، یازدهم و دوازدهم با عنوان مجموعه ویژن (۳-۲-۱) مورد بررسی قرار

گرفت. گفتنی است کتاب‌های درس زبان انگلیسی تمام مقاطع دبیرستان‌های ایران از سوی دفتر تألیف کتاب‌های درسی ابتدایی و متوسطه - که از دفاتر اصلی سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است - براساس مبانی سند تحول بنیادین آموزشی، و متعاقباً سند تحول برنامه درسی ملی به‌عنوان اسناد بالادستی تهیه، تدوین و چاپ شده است که در حال حاضر در مدرسه‌های ایران تدریس می‌شود. تمام بخش‌های این شش کتاب شامل محتوا، فعالیت‌ها، متون و تصاویر برای پیدا کردن بازنمایی مفهوم سن مبتنی بر مدل تحلیل گفتمان انتقادی لاکلاو و موفه مورد تحلیل قرار گرفت.

لاکلاو و موفه کوشیده‌اند رویکرد گفتمانی فوکو را کاربردی‌تر سازند و در تحلیل مفاهیم اجتماعی همچون برساخت‌های تاریخی به‌کار گیرند: «ایده کلی نظریه گفتمان این است که پدیده‌های اجتماعی هرگز تام و تمام نیستند. معانی هیچ‌گاه برای همیشه تثبیت نمی‌شوند و این امر راه را برای کشمکش‌های همیشگی اجتماعی بر سر تعاریف جامعه و هویت باز می‌گذارد. وظیفه تحلیلگران گفتمان نشان دادن جریان این کشمکش‌ها بر سر تثبیت معنا در تمامی سطوح امر اجتماعی است» (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۹۳، صص. ۵۳-۵۴). از نظر آن‌ها هیچ «معنای ذاتی و ضروری» وجود ندارد، بلکه تحت مفصل‌بندی‌های مختلف، معانی گوناگون سامان‌دهی می‌شوند: «مفصل‌بندی^۴ را به هر کرداری اطلاق می‌کنیم که میان عناصر مختلف رابطه‌ای ایجاد می‌کند که طی آن، هویت آن‌ها در نتیجه این کردار مفصل‌بندی تغییر می‌کند. کلیتی را که در نتیجه کردار مفصل‌بندی حاصل می‌شود، گفتمان می‌نامیم.» بر این اساس، هویت‌ها اموری از پیش‌داده‌شده نیستند و تعیین‌نهایی ندارند: «همه هویت‌ها رابطه‌ای هستند» (یورگنسن و فیلیپس، ۱۳۹۳، صص. ۱۷۱-۱۷۲).

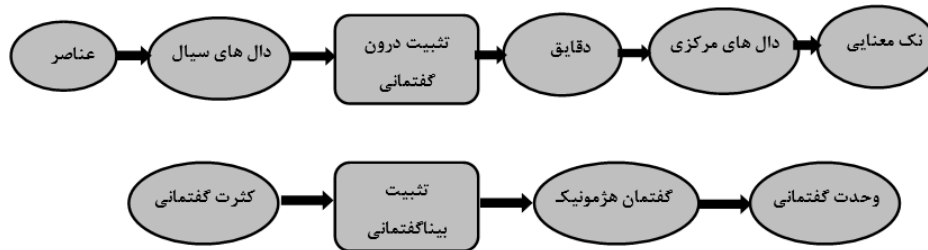
در این راستا، مفاهیم دال سیال و دال مرکزی برای لاکلاو و موفه مطرح می‌شود؛ البته در تحلیل نهایی، هر دالی یک دال سیال است، زیرا هیچ‌گاه معانی برای همیشه تثبیت نمی‌شوند. یک نشانه هم می‌تواند دال مرکزی باشد و هم دال سیال. بدین معنا که وقتی از حیث «نقطه تبلور بودن در یک گفتمان خاص» در نظر گرفته شود، دال مرکزی خوانده می‌شود، اما اگر از حیث «مبارزه بین گفتمان‌های مختلف برای تثبیت معنا» لحاظ شود، دال سیال نامیده می‌شود. برای مثال، بدن در گفتمان پزشکی یک دال مرکزی و در مبارزه بین گفتمان پزشکی و انرژی درمانی یک دال سیال است (ibid, p.60). بنابراین، معنای بدن بتمامه امکانی و تصادفی است و در جابه‌جایی‌های

گفتمانی دستخوش تحول معنایی می‌شود. طبق این تئوری مفهوم «جامعه» در دوره‌های مختلف تغییر کرده است: «جامعه و عاملان اجتماعی فاقد هر گونه ذاتی هستند قاعده‌مندی‌های آن‌ها صرفاً متشکل از اشکال نسبی و موقت تثبیت هستند که شکل‌گیری نظم معین را همراهی می‌کند» (لاکلاو و موفه، ۱۳۹۳، ص. ۱۶۱). از همین‌رو در دوره‌های مختلف عناصر تشکیل‌دهنده جامعه دستخوش تغییر شده و افرادی که در یک برهه در قلمرو عمومی فعالیت محوری داشته‌اند، در برهه‌ای دیگر به حاشیه رانده شده یا حذف شدند.

درواقع، جامعه نه بر بنیاد وحدت، بلکه بر شکاف‌ها و دوقطبی‌های اجتماعی استوار شده است؛ گفتمان‌های مختلف در یک جامعه با یکدیگر وارد کشمکش می‌شوند، گفتمانی که در این مناسبات قدرت بر دیگر گفتمان‌ها غلبه کند و آن‌ها را منزوی سازد، «گفتمان هژمونیک» نامیده می‌شود. آن‌ها در توصیف تضادهای دوقطبی‌ساز اجتماعی از اصطلاح «آنتاگونیسم» استفاده کرده؛ بیانگر آن است که هر هویتی در تقابل با یک «دیگری» ساخته می‌شود (Foucault, 1983). همانگونه که در جهان مدرن، «جوانی» با معانی همراه شده که در «پیری» غایب است؛ دوقطبی‌سازی‌های مبتنی بر رابطه «خود - دیگری»^۶ تعبیری از رابطه «مثبت - منفی» است. در این تضادهای آنتاگونیستی/دوقطبی‌ساز^۷، برخی گروه‌های اجتماعی از «دسترسی گفتمانی» محروم می‌شوند؛ همین اصل «نابرابری در دسترسی به گفتمان» ریشه بسیاری از بی‌عدالتی‌ها و تبعیض‌هاست که گردش مساوی اطلاعات را ناممکن می‌کند. درواقع، موقعیت گفتمانی افراد، محتوای اظهاراتشان را تعیین می‌کند و اعلام می‌دارد که آن‌ها حامل حقیقت هستند یا خیر (یورگنس و فیلیپس، ۱۳۹۳، ص. ۲۳۱). بنابراین «هیچ آگاهی جوهری خودبنیادی بیرون از ساختار (گفتمان) ساخته نمی‌شود و قوام نمی‌یابد» (لاکلاو، ۱۳۸۹، ص. ۱۲۹).

در پایان باید دو مفهوم «عناصر»^۷ و «دقایق»^۸ را توضیح داد: عناصر، دال‌هایی سیال هستند که مستعد پذیرش انبوهی از معانی هستند و خصیلتی کاملاً حادث و تصادفی دارند، اما مفصل‌بندی درون‌گفتمانی با تبدیل آن‌ها به دقایق، معانی احتمالی را حذف کرده و خصیلتی تک‌معنایی بدان‌ها می‌بخشد. بدین ترتیب، گفتمان‌ها از درون تثبیت و یکدست می‌شوند (لاکلاو و موفه، ۱۳۹۳: ۱۸۵). افزون بر این «تثبیت درون‌گفتمانی»، لاکلاو و موفه از «تثبیت بیناگفتمانی» سخن می‌گویند: گفتمان هژمونیک، باقی‌امکان‌های گفتمانی را طرد می‌کند و خود را همچون ضرورتی جهان‌شمول معرفی می‌کند. «هژمونی» و «دقیقه‌سازی» دو شیوه استقرار نظام واحد معنایی هستند که در برابر تغییر

«از بیرون» و «از درون» مقاومت می‌کنند: از حرکت به سکون.

شکل ۲: تحلیل گفتمان انتقادی لاکلاو و موفه

Figure 2. Lacla and Mouffe's Critical Discourse Analysis

۵. یافته‌های پژوهش

پژوهش حاضر با تحلیل محتوای داده‌های کتب آموزش زبان انگلیسی مجموعه پراسپکت و ویژن براساس تکرار شواهد و داده‌های مرتبط با مقوله سالمندی با رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی لاکلاو و موفه (۱۳۹۳)، مفاهیم زیر را استخراج کرده‌اند.

۵. یافته‌های پژوهش: تحلیل محتوای کتب درسی براساس مقوله سن‌زدگی

پژوهش حاضر با تحلیل محتوای داده‌های کتب آموزش زبان انگلیسی متوسطه اول (مجموعه پراسپکت) و متوسطه دوم (مجموعه ویژن) صورت گرفته است. پژوهشگران براساس تکرار شواهد و داده‌های مرتبط با مقوله سالمندی در کتب مذکور با رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی لاکلاو و موفه (۱۳۹۳)، مفاهیم زیر را استخراج کرده‌اند.

۱-۵. سالمندی به‌مثابه امر منفی و بیمارگون یا امر غایب

تحلیل تصاویر و تمرین‌های کتب آموزش زبان انگلیسی نشان می‌دهد که نویسندگان در شیوه تمرین‌سازی و تصویرنگاری در نشان دادن رابطه (هویت و سن) دچار نوعی پیش‌انگاری کلیشه‌ای شده‌اند. به‌طور معمول، ذهن بشر از طریق مقوله‌ها^۱ می‌اندیشد. مقوله‌های صورت‌بندی‌شده^۱ بنیادی برای پیش‌داوری‌های بهنجار هستند. ما از این فرایندگریزی نداریم و زیستن متکی بر این مقوله‌بندی‌هاست» (Allport, 1954, p.20). در بحث حاضر، مکانیسم

مقوله‌بندی از طریق امحای تفاوت‌ها و تنوع‌ها، انبوه متکثر، هویت‌های سالمند را تحت یک گروه‌بندی یکدست و یک‌شکل تثبیت می‌کند. تحلیل مقوله‌بندی مفهوم سالمندی در کتب مذکور، دلالت‌های ایدئولوژیک و برساخته‌های گفتمانی قدرت را افشا می‌کند. نشان می‌دهد چگونه قدرت از طریق ساده‌سازی می‌کوشد هویت‌ها را مدیریت و کنترل کند. لذا، در این کتب، سالمندی چیزی جز امری نگران‌کننده با دلالت بر بیماری، ناتوانی، مرگ، کندذهنی، خمودگی، وابستگی عاطفی و غیره نیست. بدین ترتیب، گفتمان هژمونیک (گفتمان جوان) از طریق بازتولید دوقطبی مثبت - منفی یا سالم - بیمارگون، تجربه سالمندی را در قطب منفی/بیمارگون جاده می‌کند. این مقوله‌سازی‌ها، نمونه‌های انتزاعی و خیالی هستند که هیچ نسبت عینی با اشخاص واقعی ندارند. برای مثال، در این ساده‌سازی‌های انتزاعی از تصویرگری یک سالمند در حال «شرکت در یک دو ماراتن» اجتناب می‌شود، بدین خاطر که، انسجام آن (Aghaei et al., 2020)، مقوله‌بندی کلی را به چالش می‌کشد. هرگونه «فردیت ویژه» به نفع آن «کلیت کاذب» یا «همگون‌سازی درون - گروه حذف می‌شود یا همچون استثنایی بر یک قاعده، نادیده گرفته می‌شود. از این رو «وقتی ما تفرّد می‌بخشیم، ناگزیریم به اطلاعات پیچیده توجه کنیم و آن‌ها را دنبال نماییم».

از طرف دیگر، مقوله‌بندی، امری ساده و بدون زحمت است. برچسب‌های کلی، فرد را از موشکافی‌های جزئی و تحلیل‌های مستمر معاف می‌کند. چنین رویکردی در قبال افراد «خارج از گروه ما» تشدید می‌شود. برای مثال، برای افراد غیرسالمند، تفاوت بین جوانان بیشتر از تفاوت بین سالمندان به رسمیت شناخته می‌شود (Cuddy & Fisk, 2002, p.6). به نظر می‌رسد زاویه دیدی که در کتب درسی، جهان سالمندی را روایت می‌کند، یک «زاویه دید بیرونی و با فاصله (آقائی و همکاران، ۲۰۲۰)» است؛ گویی جوانان قصه پیران را در این کتاب‌ها باز می‌گویند و معلوم است که راوی جوان، همه سالمندان را شبیه یکدیگر و بسان یک گروه همگن بازنمایی می‌کند. نگاه بیرونی، تمایزهای درون - گروهی و غنای فردیت‌های تکین را نادیده می‌گیرد. این نگاه بیرونی از «هم‌ذات‌پنداری» عاجز است: «هم‌ذات‌پنداری با سالخوردگان و محتضران بالطبع برای آنانی که در دیگر گروه‌های سنی اند کار دشواری است. آدمیان، خواه از روی آگاهی و خواه ناخودآگاه، تا جایی که در توان دارند در برابر تصور پیر شدن و جان دادن خویش مقاومت می‌کنند و از پذیرفتن این واقعیت تن می‌زنند» (Elias, 2006, p.96). این

فرایند واپس‌رانی سبب شده آنجا که سالمندی را در اوج شادابی و سلامت می‌یابند، همچون امری موقتی و گذرا می‌پندارند که عن‌قربیب به ناخوشی و زوال ختم می‌شود: «آدم [سالمند شاداب] حس و حال بندبازی را پیدا می‌کند که به‌تمامی با مخاطرات راه و روش زندگی‌اش آشناست، و البته اطمینان کامل دارد که به سلامت به نردبانی که در انتهای دیگر طناب تعبیه‌شده خواهد رسید، وقتش که برسد با آرامش از آن پایین خواهد آمد. اما مردمی [جوانان] که او را از پایین تماشا می‌کنند، می‌دانند که هر لحظه ممکن است سقوط کند، پس با هیجان و با اندکی دلواپسی حرکات او را می‌پایند» (Elias, 2006, p.97).

افزون بر این انتزاع‌سازی، نگاه غیرهم‌ذات‌پندارانه از بیرون و فاصله‌گیری از ویژگی‌های منحصربه‌فرد، این شیوه‌های دلالت‌مندی کاملاً در تقابل با بازنمایی هویت سالمندان در فرهنگ ایرانی - اسلامی است که همواره پیران را در قطب مثبت و بهنجار جا می‌دهد. مثلاً در درس اول کتاب ویزن ۳، صفحه ۱۴ (تصویر ۱، پیوست)، با عنوان حس/معنای قدردانی اگرچه هدف، بیان خصیصه‌های مثبت فرهنگی همچون سپاسگزاری، نیکوکاری و احترام است، اما سالمندان سوژه‌هایی منفعل و غیرمفید روایت شده‌اند. سرآغاز دست‌پیری را نشان می‌دهد که میان دو دست جوان فشرده شده، دلالت نخستین این تصویر، تقویت حس قدردانی و حمایت از سالمندان است، اما دلالت‌های ضمنی و ثانویه آن اهمیتی ویژه می‌یابد: دوقطبی شادابی - فرتوتی که در یک سو توان و نیرو را القا می‌کند (قطب جوانی) و سوی دیگر، حکایتگر ضعف است. همچنین، شاهد دوقطبی فعال - منفعل یا سوژه - اُبژه هستیم: دست‌پیر در حالت بی‌حرکتی و بی‌عملی است (اُبژه‌شده و شیء‌واره) و این دستان جوان است که کنش‌گر و گیرنده هستند و فاعلیت دارند.

در درس اول همین کتاب، صفحه ۱۶ (تصویر ۲، پیوست)، هم‌نشینی سالمندی با سایر تصاویر سرشت‌نماست: در حالی‌که سه تصویر دیگر از ورزش جوانان، فعالیت‌های خیرخواهانه و اجتماعی آنان، کانون شاد خانواده حکایت دارد، چهارمین تصویر، پیری بر ویلچر را نشان می‌دهد؛ انسانی بیمار. این تصویر با سایه سیاه، حس ناراحتی و اندوه را تشدید می‌کند. در سه تصویر دیگر، ارتباط و صدا وجود دارد، اما در این تصویر سکوت و درخود فرو رفتن (سر رو به پایین) مرکزیت دارد. تصاویر سالمندان بیمار غالباً در این کتب‌ها ظاهر می‌شوند. در مقابل، هیچ بازنمایی از سالمندان در حین فعالیت یا ورزش خاصی صورت نگرفته است.

همچنین، در درس سوم پراسپکت ۲، صفحه ۲۸ (تصویر ۳، پیوست) با عنوان «توانمندی های من» هیچ تصویری از سالمندان بازنمایی نمی‌شود، گویی پیری همزاد ناتوانی است. در تصویر ۴ (پیوست)، برگرفته‌شده از پراسپکت ۳، صفحه ۸۹، سالمندی در کنار یک کودک معلول جسمی - حرکتی تصویر شده است. در این هم‌نشینی سالمند - معلول، ناتوانی آنان تأکیدی مضاعف یافته است. افزون بر این، افعال کنشی در توصیف سالمندان وجود ندارد. برای مثال، در این تصویر، سالمندی در حالت نشسته تصویر شده که شخصی دست او را می‌فشارد: سالمند همچون موضوع مراقبت شدن (نه مراقبت کردن): *she takes care of her mother*. در بخش آماده‌سازی زبان‌آموز با محتوای درس، در یکی از تمرین‌ها، نویسندگان کتاب از دانش‌آموز می‌خواهد تصاویر و کنش‌های رفتاری را با هدف آگاهی‌افزایی و معرفی لغات جدید مربوط به حیطة قدردانی به یکدیگر مرتبط سازد. اما کاربست فعل کمکی ناگزیر بودن (*have to*) و هم‌آیی آن با فعل مراقبت کردن از سالمندان، به مخاطب هدف این نکته را القا می‌کند که ما «ناگزیر» به نگهداری آن‌ها می‌باشیم *we have to take care of elderly people*. در مثال دیگر، ویژن ۳، صفحه ۲۱ (تصویر ۵ - پیوست) سالمندی با نقصان شنوایی می‌یابیم که افراد را ناگزیر می‌سازد تا با صدای بلند حرف بزنند تا آن‌ها قادر به شنیدن باشند. در اینجا نیز فعل کمکی *have to* تکرار می‌شود. استفاده مکرر از چنین افعالی، حس جبر در برابر اختیار را القا می‌کند. همچنین، افعال الزامی^{۱۳} سالمندان را همچون موجودات «سر بار» نمایش داده می‌شوند. همچنین، در تصویر ۶، ویژن ۳، درس اول، صفحه ۱۹ (پیوست)، سالمندی در شکل مرگ نمودار می‌شود؛ اگرچه در اینجا عکس قاب‌گرفته یک سالمند فرهیخته (دکتر محمد قریب) بر دیوار است، اما هر عکسی، دلالت بر فقدان و غیاب دارد و حس از دست‌رفتگی یا امور سپری‌شده (امر ماضی) را به مخاطب القا می‌کند، یادآور یک جهان از دست‌رفته. همچنین، عکس قاب‌گرفته، شخص را به «موضوع نظاره» تبدیل می‌کند و او را از شأن عاملیت و بازیگری تهی می‌سازد. مراد از مفهوم مرگ در سالمندان صرفاً مفهومی بیولوژیک نیست، بلکه آنجا که بازنشستگی همچون «کناره‌گیری از زندگی مولد» بازنمایی می‌شود، نمودار «مرگ پیش از موعد» است. در تصاویری که در این کتب درباره مشاغل وجود دارد، شاغلان از میان جوانان و میان‌سالان هستند، به نحوی که انگاری «سالمند شاغل» یک ترکیب متناقض است. مسئله این است: آیا سالمندان می‌توانند زندگی مولدی داشته باشند؟ اگر پاسخ مثبت است، ضرورت دارد که در

صفحات این کتب، سالمندانی به تصویر کشیده شوند که درگیر فعالیت‌های شغلی یا ورزشی هستند. وقتی از فعالیت سالمندان در قالب یک «عکس قاب‌گرفته» سخن به میان می‌آید، آن‌ها همچون افراد فعالی ترسیم می‌شوند که نه اکنون، بلکه در روزگاران دور به خدمت مشغول بوده‌اند (تصویر ۷ - پراسپکت ۱ - صفحه ۲۳، پیوست). طبیعی است به زبان فوکویی و مطابق اقتصاد سیاسی سرمایه‌داری، بدن‌های نامولد که نمی‌توانند در چرخه مبادله و تولید ثروت قرار گیرند، از قلمرو عمومی حذف شوند.

شاید یکی از مهم‌ترین عللی که باعث می‌شود تا سالمندان همیشه در حاشیه فضای عمومی قرار گیرند، آن است که سالمندی، تذکار نزدیکی به مرگ است: «مرگ، امری قطعی است و همگان به سوی آن رهسپارند». به قول نوربرت الیاس، در جوامع امروزی انسان مدرن پیری و مرگ را در هم‌نشینی با هم ادراک می‌کند و به‌ناگزیر برای لمس خوشبختی باید هرآنچه را تداعی‌کننده مرگ است از انتظار دور نگه دارد: برای اینکه مرگ را فراموش کنیم، پیری باید از یاد برود. بی‌شک، گزینه «صیانت نفس»^{۱۱} از بنیادی‌ترین غرایز در آدمی است و هرچه به این گزینه آسیب زند، همچون امری تهدیدکننده انکار می‌شود. بنابراین، انزوای سالمندی در راستای مکانیسم انکار مرگ و «مدیریت تهدید» تعریف می‌شود: «هسته انکار مرگ یا آنچه که به مدیریت تهدید ارجاع دارد، یک جهان‌بینی فرهنگی است که ... واقعیت را همچون یک امر ثابت، معنادار و پایدار تلقی می‌کند» (Greenberg, 2002, p.32). به تعبیر فوکو، اگر قدرت پیشامدرن در شکل مرگ و هنگامه گشتن ظاهر می‌شد، قدرت مدرن در معطوف به زندگی‌هاست: زیست - قدرت. بنابراین، قدرت مدرن تا آنجایی که می‌تواند نشانه‌های مرگ را از مرکز جامعه به حاشیه می‌راند. بدین ترتیب، پیری همچون نشانه مرگ باید به محاق و غیاب رود.

به‌طور خلاصه، سالمندان در کتب مذکور یا همچون امور منفی و بیمارگون ظاهر می‌شوند، یا اساساً در صحنه‌هایی که نیاز به کنش‌مندی و فعالیت است (ورزش یا کارهای یدی) غایب هستند. در رویکرد تاریخی فوکویی، «غیاب‌ها» نیز به میزان «حضورها» دلالت‌مند هستند. از دید فوکو نه‌تنها تحلیل تاریخی باید «صحنه‌های متفاوتی را باز یابد که این رویدادها در آن نقش‌های متفاوتی را ایفا کرده‌اند» بلکه «حتی نقطه‌ی خلاً این رویدادها را تبیین می‌کند، لحظه‌ای که این رویدادها در آن روی نداده‌اند» (Foucault, 1991).

۵-۲. سالمندی به مثابه کودک‌منشی

در قاموس قدما، پیری همواره همچون حکمت و خردمندی بازنمایی شده است؛ کسانی که در خشت خام چیزهایی می‌بینند که جوان در آینه نمی‌بینند. اما در کتب مورد بررسی، روایتی معکوس از پیری عرضه می‌شود: پیری همچون واپس‌روی به طفولیت. آن‌ها همچون کودکان بهانه‌گیر و دردرساز هستند. در این شبیه‌سازی و هم‌نشینی، تجربه لبریز از حکمت آنان نادیده گرفته شده است. بدین ترتیب، رابطه پیری با معرفت قطع می‌شود و حتی این دو در قطب‌های مخالف یکدیگر جای می‌گیرند.

یکی از کارکردهای محدودکننده زبان، استفاده از صنعت تشبیه یا استعاره است. وقتی سالمندی به کودکی تشبیه می‌شود، دو مقوله «پیر» و «کودک» که در واقعیت و ویژگی‌ها بسیار از هم جدا و متمایز هستند، در یک هم‌نشینی خیالی به وحدت می‌رسند؛ این «برابر دانستن چیزهای نابرابر» نمونه کاملی از خشونت زبانی است: «زبان، متون و نمونه‌های مثالی تبعیض را کدگذاری می‌کند که ملازم با نابرابری‌هاست و تبعیض‌ها را در زندگی روزمره عادی جلوه می‌دهد ... زبان، قدرت است؛ و تبعیض نمی‌تواند بدون زبان بتمامه درک یا رفع شود» (Gendron et al., 2018).

بنابراین، شناخت کارکردهای زبانی در فهم روابط قدرت بسیار ضروری است. اگر قشری از جامعه تحت مقوله کودک ضابطه‌بندی شود، عملاً آن‌ها از هرگونه نیروی مؤثر اجتماعی تهی می‌شوند و تا سطح موجوداتی منفعل و فاقد نیرو و خلاقیت فرو کاسته می‌شوند. در کتاب ویژن ۳، صفحه ۲۴، متن خواندن (Reading) با عنوان «احترام به والدین» (تصویر ۸، پیوست) داستان سالمندی نقل شده که روی کاناپه دراز کشیده و پسر جوانش در حال مطالعه روزنامه است. از همان آغاز، دوگانه انفعال - فاعلیت یا دانش‌اندوزی - تن‌آسایی ظاهر می‌شود. در ادامه شاهد هستیم که مادر پیر به کرات از پسر جوان خویش می‌پرسد که «این چیست؟»، پسر پاسخ می‌دهد که آن کیبوتر است. مادر پیر چندین بار این سؤال را تکرار می‌کند و این امر، جوان را به خشم می‌آورد و به نحو تحکم‌آمیزی می‌گوید: «مگر کر هستی؟». در واکنش، مادر دفترچه خاطراتی را به جوان نشان می‌دهد که در کودکی ۱۵ بار همین سؤال را پرسیده و مادر صبورانه هربار او را در آغوش کشیده و جواب داده است. اگرچه این داستان می‌خواهد «صبوری مادر» را روایت کند، اما در شبیه‌سازی وضعیت سالمندی به وضعیت کودکی دچار کژنمایی شده

است: گویی سالمندان همچون کودکان گرفتار «جهل» هستند. منطقی نیست که سالمندی از تشخیص کبوتر ناتوان باشد. این سالمند نه تنها از «اطلاعات روز» غافل است (جوان روزنامه می خواند نه او)، بلکه ارتباطش با جهان واقع چنان دچار گسست شده که از شناخت یک کبوتر هم عاجز است. دلالت ضمنی چنین حکایاتی آن است که سالمندان نه همچون پیران حکمت، بلکه در بهترین حالت، بسان «همبازی کودکان» بازنمایی می شوند.

در اینجا نکته جالب آن است که سالمندان نیز در برابر این سیطره نگاه همگانی مقاومت نمی کنند و خود را همچون کودک بازنمایی می کنند؛ در واقع، این مکانیسم «خود - کودک پنداری سالمندان» همچون نوعی مکانیسم دفاعی در برابر وضعیت ناخوشایند پیرامونی است:

یکی از راه های کنار آمدن با این موقعیت، برگشت به طفولیت و تکرار رفتارهای دوران کودکی است. در این جا بر آن نیستیم تا به طور مشخص تعیین کنیم این تکرار رفتارهای کودکانه در کهن سالان آیا صرفاً در حکم علامت تباهی جسمانی است یا در حکم گریز ناخودآگاه آنان از چنگال آسیب پذیری روزافزون به دامان الگوهای رفتارهای آغاز کودکی. به هر تقدیر، این برگشت در عین حال مبین نوعی کنار آمدن با آن وضعیت وابستگی تام و تمامی است که گذشته از رنجی که به بار می آورد، کامیابی ها و خوشی های خودش را هم دارد. این واقعیتی است که در بسیاری از خانه های سالمندان، امروزه کسانی سکونت دارند که باید درست مثل بچه ها غذا در دهانشان گذاشت، خشک و ترشان کرد. آنان همچنین گاه و بیگاه مثل بچه ها دعا راه می اندازند و با هم دست به یقه می شوند (Elias, 2006, p.99).

این «بازگشت به کودکی» نوعی تبدیل شدن به وضعیتی که فرد از تمامی امتیازها، حقوق، دانش و فضیلت عاری می شود و صرفاً به «بدن زیست شناختی» خود تقلیل می یابد. در اینجا «کودک شدن» استعاره ای از تهی شدن از تمامی آن چیزهایی است که سالمندان در طول سالیان دراز اندوخته اند و در خود پرورش داده اند. حال، در یک مسیر معکوس، آن ها در پایان راه، به نقطه مبدا، به زمان نخستین و ابتدایی خویش، به کودکی یا حیات برهنه بازگشته اند. باید توجه داشت که در اینجا کودکی نه همچون «معصومیت»، بلکه بسان خامی و نابالغی ظاهر می شود؛ چنانکه گویی پیران به «بیرون از تاریخ» پرتاب شده اند، عاری از تمام میراث های ارزشمند بشری. آنگاه در تکامل تاریخی «پیری در شمایل کودک منشی»، نقشی وارونه ایفا می کنند و همچون نیروهای ضدتاریخی و واپسگرا نمودار می شود. در بهترین حالت، سالمندان کارکردی خنثی در ساخته شدن آینده دارند. فعالیت سالمندان در کارهای غیرمولد تلقی

می‌شوند که در «بیرون از تاریخ» جای می‌گیرند. این به‌کارگیری خنثی و تظاهری از سالمندان که آن‌ها را از هرگونه تجربه و غنا و میراث بشری تهی می‌کند، همان چیزی است که به ظهور نمایشی^{۱۲} تعبیر می‌شود.

۵-۳. ظهور نمایشی سالمندی: تعویق نامحدود^{۱۳}

در سرفصل‌ها و تمرین‌های این مجموعه کتاب‌ها، یا تصاویر سالمندان غایب است و یا اینکه یک ظهور منفی و نمایشی/انفعالی دارند. برای نمونه، در دو کتاب ویژن ۱ و ۲ هیچ سخنی از آنان به میان نیامده است. آنجا که سالمندان بازنمایی شده‌اند، تصویری انفعالی عرضه شده است. وقتی تصویر سالمندان در هم‌نشینی با کودکان نمایش داده می‌شود، اگرچه در ظاهر دلالتی مثبت دارد، اما دلالت ضمنی آن به «غیرجدی بودن سوژه/سالمند» ارجاع دارد؛ گویی سالمندان نمی‌توانند در موقعیت‌های بنیادین زندگی نقشی ایفا کنند و صرفاً در وضعیت‌های بازی‌گوشانه و تفننی نمایان می‌شوند. برای مثال، در کتاب ویژن ۳، درس ۵ (تصویر ۴ - پیوست)، خانواده‌ای روایت شده که در پایان هفته تلویزیون خانه‌شان خراب شده است. حوصله بچه‌ها سررفته است. در این هنگام است که پدر بزرگ خانواده یک بازی قدیمی را به بچه‌ها پیشنهاد می‌کند و با آن‌ها مشغول بازی می‌شود. اگرچه «بازی کردن با کودکان» امری مثبت است، اما وقتی در کنار سایر روایت‌ها قرار می‌گیرد، دلالت ضمنی خاصی می‌یابد: سالمندان که تاکنون در صفحات این کتب، در بخش‌هایی همچون مشاغل، فعالیت‌های ورزشی، توانمندی‌ها و سایر فعالیت‌های جدی و کنش‌مند غایب بوده‌اند، بناگاه در این درس پدیدار می‌شوند. بدیهی است که مفهوم «بازی» در برابر مفاهیمی همچون مشاغل یا توانمندی‌ها، وزن سنگینی در ارزشگذاری فرهنگی - اجتماعی - اقتصادی ندارد. لذا، چنین نمودهای نمایشی چندان نمی‌توانند خلأ حضور سالمندان در فضای عمومی را پر کنند. مفهوم «بازی/تفریح» همچنان به دوره بازنشستگی و کناره‌گیری عملی تعلق دارد. در این روایت مذکور، فعالیت این سالمند در کنار فعالیت زن خانه‌دار (تمیز کردن خانه) قرار گرفته است؛ این همجواری سالمندی و خانه‌نشینی، تمثال پیری و بازنشستگی را بارزتر می‌کند.

در کتاب ویژن ۳، صفحه ۹ (تصویر ۹، پیوست)، بخش «معرفی واژگان و عبارات جدید» (New Words and Expressions) تمرینی آمده که در آن به فرد سالمندی اشاره

رفته که کار هرروزه‌اش دانه دادن به کبوترها در پارک است (the My grandfather feeds pigeons in the park). در اینجا تأکید بر حضور سالمندان در مکان‌هایی همچون «پارک» تکرار روایت کلیشه‌ای از آن‌هاست: «پارک»، مکانی برای سپری کردن اوقات فراغت است. انسان‌های شاغل در آخر هفته در پارک‌ها قدم می‌زنند تا برای هفته جدید کاری آماده شوند. اما سالمندی که همه‌روزه در پارک‌ها حاضر است، بیانگر آن است که در مشارکت‌های عمومی و فعالیت‌های جدی شهروندی حضوری پررنگ ندارد. بدین معنا، حضور سالمندان در پارک‌ها از یک «غیاب بزرگ» خبر می‌دهد: غیبت از فضای کارورزی و فعالیت‌های جمعی. معنای ظهور نمایشی دقیقاً همین است: حضوری که به‌نحو مؤثری «حضور» نیست. مکان‌ها همواره دلالت ایدئولوژیک/گفتمانی دارند و نمی‌توان نگاهی خنثی داشت. هویت افراد بسته به مکان‌هایی است که در آن‌ها حضور می‌یابند. به‌طور قطع، مکان‌هایی همچون کارخانه و دانشگاه در نسبت با مکانی چون پارک، بر فاعلیت هویتی و جامعه‌پذیری تأکید بیشتری دارند.

سالمندان در مثبت‌ترین شکل همچون «تمثال‌های اسطوره‌ای دانشمندان» ظاهر می‌شوند؛ برای مثال، در کتاب پراسپکت ۲ صفحه ۳۹ (تصویر ۱۰، پیوست)، عکس پروفیسور سمیعی در کنار شمایل‌های همچون ابن‌سینا و لوئی پاستور نمودار می‌شود. ابن‌سینا در تاریخ اندیشه ایران یک نابغه استثنایی است، لذا سالمندانی که در کنار چنین شمایل‌های قرار می‌گیرند، هویتی استثنایی و دسترسی‌ناپذیر پیدا می‌کنند. این حضور ماورائی و استثنایی سالمندان به موازات غیاب سالمندان عادی برساننده شکافی بزرگ است: سالمندان برای اینکه بتوانند همچنان در قلمرو عمومی ظهور داشته باشند، باید از نبوغی منحصربه‌فرد بهره داشته باشند. تأکید بر چنین حضوری، نه تنها باعث فعال‌سازی هدفمند جامعه سالمندان نمی‌شود، بلکه نوعی «کمال‌طلبی افراطی» را در آن‌ها تشدید می‌کند که در نهایت به ضعف در اعتمادبنفس منجر می‌شود و آن‌ها را به انفعالی مضاعف سوق می‌دهد. بهتر بود نویسندگان این کتب، به‌جای این شمایل‌نگاری‌های ممتاز، از سالمندان عادی‌ای سخن می‌گفتند که به‌رغم استعداد معمولی، تا پایان عمر توانسته‌اند مشارکتی فعالانه در گروه‌های اجتماعی داشته باشند. تقلیل سالمندان موفق به دانشمندان استثنایی، حذف تکثرهای هویتی آنان، فاصله‌گیری از واقع‌گرایی و انتزاعی ساختن مسائل آنان است. این طریق شمایل‌نگاری، موفقیت سالمندان را همچون امری دسترسی‌ناپذیر بازنمایی می‌کند.

در واقع، حضور نمایشی، شکلی از اعمال قدرت است که دیگر نیازی به «محبوس کردن» نداشته باشد. قدرت در چنین حالتی از هزینه‌های اقتصادی برای قرنطینه کردن یا همان خانه سالمندان بی‌نیاز می‌شود. در اینجا شباهتی می‌بینم با تحلیل فوکو از خلاصی دیوانگان از حصر در اقامتگاه‌های اجباری عصر کلاسیک (دانیالی، ۱۳۹۳). آن‌هایی که بیرون از خانه سالمندان هستند در یک «تعویق نامحدود» (کافکا) به سر می‌برند، همچون محبوسی که گرچه به حبس برده نمی‌شود، اما تمام محدودیت‌های محبوس بودن را با خویش حمل می‌کند. در واقع، به تعبیر فوکویی/کافکایی، فرد از طریق ادغام شدن در جمعیت، حذف می‌شود. به بیان واضح‌تر، حضور نمایشی یا تعویق نامحدود، فرد را در وضعیتی قرار می‌دهد که دیگر کارایی و برآیی خود را ندارد؛ چیزی هویت زدوده همچون قهوه بدون کافئین.

جدول ۱. غیریت‌سازی مبتنی بر کردارهای تقسیم‌کننده یا دوقطبی‌سازی گفتمانی مسلط بر کتب آموزشی زبان

Table 1. Otherizing Based on Dividing Practices or Discourse Polarization Dominant in Language Textbooks

واژگان مثبت: خود (جووانان)	سلامتی	فعال و شاغل	دانشور	سوژه سخنگو	علم	زندگی	فضای عمومی
واژگان منفی: دیگری (سالمندان)	بیماری	منفعل و بازنشسته	کودک‌منش	أبژه خاموش	جهل	مرگ	فضای خصوصی

۶. بحث و نتیجه‌گیری

مطالعه مقوله سن‌زدگی در فرهنگ ایرانی ما را به گسست تاریخی و معرفتی بین سنت و مدرنیته می‌رساند؛ به عبارتی دیگر، بررسی این مفهوم بدون قرار دادن آن در یک چشم‌انداز تاریخی وسیع غیرممکن است. از آنجا که در سنت ایرانی، پیران همواره جایگاه معرفتی بالایی داشته و همچون یک گروه مرجع کارآمد تلقی شده‌اند، پیامد مدرنیته وارداتی غرب می‌تواند ضربه‌ای انسان‌شناختی به هویت ایرانی/اسلامی به دنبال داشته باشد. از این حیث، ایرانیان بیش از اروپاییان این گسل تاریخی را در اعماق روح خویش احساس خواهند کرد. اگرچه بازنمایی ایرانی - اسلامی از مقوله سن، در مقایسه با بازنمایی گفتمان هژمونیک

غربی، به واقعیت نزدیکتر است، اما همانطور که تحلیل محتوای کتب درسی نشان داد مضامین این کتب به طور غالب نتوانسته‌اند در دو بُعد «رابطه با خود» و «رابطه با دیگران» هویت سالمندی را ارتقا بخشند. این در حالی است که در سبک زندگی ایرانی اسلامی (مورد تأکید سند برنامه درسی ملی)، کرامت نفس سالمندان نزد خود و نزد دیگران همواره جزو ارزش‌های بنیادین بوده است. در این مقاله نشان داده شد نوعی دو قطبی‌سازی گفتمانی بین سالمندان و جوانان در بیشتر بخش‌های کتب صورت گرفته است، به نحوی که هر آنچه به جهان جوانان تعلق دارد مثبت و ملحقات جهان پیران، نسبتاً منفی تلقی شده است. در کتب درسی مذکور، عنصر تجربه به عنوان نیروی برانگیزاننده پیران، در بسیاری موارد نادیده گرفته شده و در یک تصویرگری منفعلانه، همچون کودک بازنمایی شده‌اند، چنانکه گویی دیگر «تجربه» چراغ راه آینده نیست.

همچنین در مقاله حاضر مشخص شد که، سالمندان در سه وجه «غیاب/امر منفی»، «کودک‌منشی» و «امر نمایشی/تعویق نامحدود» بازنمایی شده‌اند: در اکثر فعالیت‌های عادی روزمره، سالمندان غایب هستند. در هنگام حضور نیز یا به شکل منفی و بیمارگون تصویر شده یا کارکرد نمایشی/انفعالی داشته‌اند. بدین معنا، دسترسی سالمندان به گفتمان مسلط کتب آموزشی قطع شده و نوجوانان و میان‌سالان جایگاه مرکزی سوژه گفتمانی را اشغال کرده‌اند. ضرورت دارد که برنامه‌ریزان کتب درسی به تعریف روشنی از مقوله گفتمانی سن دست یابند؛ گفتمانی که آنان را در مسیر جامعه‌پذیری و تکریم انسانی جهت‌دهی کند؛ گفتمان هژمونیک با «عادی‌سازی امر غیرعادی»، سوژه سالمندی را چونان سوژه منقطع از اجتماع بازنمایی کرده است. خودآگاهی گفتمانی برنامه‌ریزان کتب مذکور باعث می‌شود که دچار تناقضات معرفتی در حیطه سامان‌دهی مضامین نشوند، گونه‌ای که دروسی در راستای گفتمان ایرانی - اسلامی طراحی شوند و در مقابل دروسی دیگر از ارزش‌های گفتمان سرمایه‌داری جهانی تبعیت کنند. انسجام گفتمانی، شرط آموزش بهینه است (Aghaei et al., 2020)

سخن آخر اینکه مطالعه حاضر معلوم ساخت که کتب آموزشی مذکور به رغم آنکه در سطح زبان‌شناختی موفق عمل کرده‌اند، در مرحله جامعه‌پذیری و هویت‌بخشی مخاطبان کاستی‌هایی داشته و نتوانسته‌اند به چشم‌انداز برنامه‌ریزی درسی ملی نزدیک شوند. رویکرد گفتمانی به مفهوم برنامه‌ریزی درسی، مؤلفان کتب را در رسیدن به آرمان عدالت آموزشی و صورت‌بندی گفتمانی مساوات‌طلبانه (مورد تأکید سند تحول بنیادین) یاری خواهد رساند.

۷. دستاوردها و پیامدهای نظری و عملی پژوهش حاضر

در سطح کلان، سیاستگذاران نظام آموزشی باید به مقوله سن همچون عنصر هویت‌بخش توجه ویژه کنند؛ در بازنگری اسناد بالادستی آموزشی نباید صرفاً به مقولات نژادی، جنسیتی و غیره بسنده کرد. مفهوم هویت یک رابطه تعاملی و دوسویه است؛ به عبارتی دیگر، بازنمایی ناقص هویت کهن‌سالان به‌نحو مستقیم بر بازنمایی ناقص هویت جوانان اثر می‌نهد. درحقیقت، پیامد تمرکز معرفتی سیاستگذاران نظام آموزشی بر مقوله سن به یکسان پیران و جوانان را تحت تأثیر قرار خواهد داد.

با در نظر گرفتن پیری فزاینده جامعه ایرانی در دهه‌های آتی، کاربرد مشخص پژوهش‌هایی از این دست آشکارتر می‌شود و التفات به این موضوع نزد متولیان امر آموزش اهمیتی دوچندان پیدا می‌کند. تدوین گران کتب آموزش زبان انگلیسی و بالتبع معلمان نیز ضرورت دارد مقولات مرتبط با مفهوم سن را در محتوای تمرینات درسی بگنجانند تا حساسیت شناختی فراگیران زبان انگلیسی را نسبت به مقوله حاضر تشدید کنند. بی‌شک، تعمیق چنین آگاهی‌ای مانع شکاف نسلی در جامعه امروز ما خواهد شد.

در حوزه نظری نیز یکی از پیامدهای مهم توجه به مقوله سن و تأثیر آن بر نظام معرفت‌شناختی، تغییر در فهم ما از مقوله «علم» است؛ این پندار که علم صرفاً از مقوله ابداع و نوآوری است و هیچ پیوندی با گذشته و تجربه پیشینیان ندارد، تصویری تقلیل‌گرایانه است. برعکس، فرایند پیش‌برد علم (از جمله تکامل ساختار آموزشی) از جنس انباشت تدریجی است که در طول سالیان دراز پدید آمده و رشد و بسط پیدا کرده است. به عبارتی دیگر، علم چیزی منفک از تجربه‌های انباشته‌شده در طول تاریخ نمی‌تواند باشد. اگر چنین دریافتی از مقوله پیشرفت در علم داشته باشیم، آنگاه سهم سالمندان به‌عنوان حاملان معرفت گذشته به شکل عمیقی گسترش می‌یابد.

۸. پی‌نوشت‌ها

1. disability
2. archeology
3. genealogy
4. articulation

5. self/other
6. polarizing
7. elements
8. moments
9. categories
10. articulated categories
11. self-preservation
12. tokenism
13. procrastination

۹. منابع

- آقائی، خ.، دانیالی، ع.، و رحیبی، م. (۲۰۲۰). تحلیل گفتمان انتقادی کتب انگلیسی برای دانش‌آموزان با نیازهای ویژه با رویکرد لاکلاو و موفه (مطالعه موردی: کتب انگلیسی دوره اول متوسطه پیش‌حرفه‌ای). *جستارهای زبانی*، ۱۱(۱)، ۳۲۹-۳۵۸.
- دانیالی، ع. (۱۳۹۳). *میشل فوکو، زهد زیبایی‌شناسانه به‌مثابه گفتمان ضد دیداری*. تهران: تیسرا.
- دلوز، ژ. (۱۳۸۶). *میشل فوکو*. ترجمه ن. سرخوش، و ا. جهان‌دیده. تهران: نشرنی.
- *سند برنامه درسی ملی (۱۳۹۱)*. تصویب شورای عالی آموزش و پرورش و وزارت آموزش و پرورش.
- رضائی، ط.، و سجودی، ف. (۱۳۹۴). بازنمایی جنسیت در متون دیداری کتاب‌های آموزش زبان انگلیسی به غیر انگلیسی‌زبانان از منظر نشانه‌شناسی اجتماعی تصویر: مطالعه موردی *American English Files (2)*، *Four Corners (2)*، *Interchange (2)*. *جستارهای زبانی*، ۳(۲۴)، ۱۱۵-۱۴۰.
- فروتن، ی. (۲۰۱۱). زنان و زبان: بازنمایی هویت جنسیتی در کتاب‌های زبان‌های فارسی، عربی و انگلیسی مدارس ایران. *مطالعات اجتماعی روان‌شناختی زنان*، ۹(۲)، ۱۶۱-۱۸۱.
- لاکلاو، ا.، و موفه، ش. (۱۳۹۳). *هژمونی و استراتژی سوسیالیستی*. ترجمه م. رضایی. تهران: نشر ثالث.
- نایی، ه.، و بیکر، ت. (۱۳۶۸). *روش تحقیق نظری در علوم اجتماعی (رشته علوم اجتماعی)*. انتشارات دانشگاه پیام نور.

- یورگنسن، م.، و فیلیپس، ل. (۱۳۹۳). نظریه و روش در تحلیل گفتمان. ترجمه ه. جلیلی. تهران: نشر نی.

References

- Aghaei K, Danyali A, Rajabi M. (2020). Critical discourse analysis on English language textbooks for learners with special needs: Laclau & Muffe approach. *Language Related Research*, 11(1), 329–358. [In Persian]
- Aghaei, K., Rajabi, M., Lie, K. Y., & Ajam, F. (2020). Flipped learning as situated practice: A contrastive narrative inquiry in an EFL classroom. *Education and Information Technologies*, 25(3), 1607–1623.
- Aklau, A., and Mouffe, S. (2014), hegemony and socialist strategy. Translated by M. Rezai. Third publication.
- Allport, G.W. (1954). *The nature of prejudice*. Addison-Wesley.
- Ayalon, L., & Tesch-Römer, C. (2017). Taking a closer look at ageism: Self-and other-directed ageist attitudes and discrimination. *European Journal of Ageing*, 14(1), 1–4.
- Cuddy, A. J., & Fiske, S. T. (2002). Doddering but dear: Process, content, and function in stereotyping of older persons. *Ageism: Stereotyping and Prejudice Against Older Persons*, 3(1), 26.
- Daniyali, A. (2013). *Michel Foucault, aesthetic asceticism as an anti-visual discourse*. Tisa. [In Persian]
- Deleuze, J. (1386). *Michel Foucault*. Translated by N. Sarkhosh, and A. Jahandideh, Nashrani [In Persian]
- Elias, N. (2006). *The loneliness of the dying*, translated by Mehrgan, O, and Najafi, S, Tehran Press.
- Foucault, M. (1991). *The history of madness*. translated by Alan Sheridan, Vintage

Books.

- Frouten, Y. (2011). Women and language: Representation of gender identity in Persian, Arabic and English language books in Iranian schools. *Social Psychological Studies of Women*, 9(2), 161–181. [In Persian]
- Gendron, T. L., Inker, J., & Welleford, A. (2018). “How Old Do You Feel?” The difficulties and ethics of operationalizing subjective age. *The Gerontologist*, 58(4), 618–624.
- Greenberg, L. S. (2002). Integrating an emotion-focused approach to treatment into psychotherapy integration. *Journal of Psychotherapy Integration*, 12(2), 154.
- Hodkinson, A., Ghajarieh, A., & Salami, A. (2018). An analysis of the cultural representation of disability in school textbooks in Iran and England. *Education*, 46(1), 27–36.
- Jørgensen, M. W., & Phillips, L. J. (2002). *Discourse analysis as theory and method*. Sage.
- Jorgensen, M., & Phillips, L. (2013). *Theory and method in discourse analysis*. Translated by E. Ney Publishing. [In Persian]
- Laclau, E. (1996). Deconstruction, pragmatism, hegemony. In Simon Critchley & Chantal Mouffe (eds.), *Deconstruction and pragmatism*, (pp. 47–68), Routledge.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (2014). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. Verso Trade. [In Persian]
- *National curriculum document* (2013). Approval of the Supreme Council of Education and the Ministry of Education. [In Persian]
- Nayi, H., and Baker, T. (1368). *Theoretical research method in social sciences (social sciences)*. Payam Noor University Publications. [In Persian]
- Nelson, A. (2002). Unequal treatment: confronting racial and ethnic disparities in health care. *Journal of the National Medical Association*, 94(8), 666.

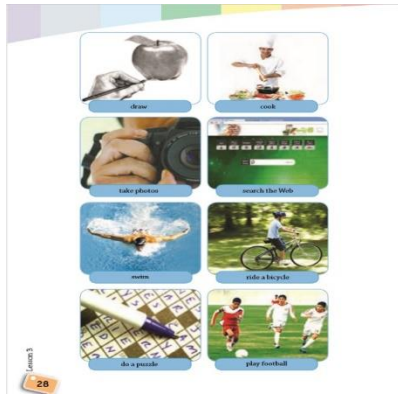
- Rezaei T, Sojoodi F. (2015). The representation of sexuality in visual texts of English language teaching books to non-English language speakers based on visual-social Semiotics: The case study of American English File (2), *Four*, 6 (3):115–140. [In Persian]
- Táboas-Pais, M. I., & Rey-Cao, A. (2012). Gender differences in physical education textbooks in Spain: A content analysis of photographs. *Sex roles*, 67(7), 389–402.

۱۰. پیوست

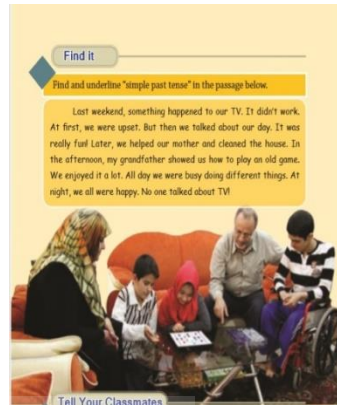

تصویر ۱: سالمندی به مثابه ضعف (ویژن ۳، صفحه ۱۴)
Image 1: Agisim as weakness
 (Vision III, p. 14)

تصویر ۲: سالمندی به مثابه بیماری
 (ویژن ۳، صفحه ۱۶)
Image 2: Agisim as a disease
 (Vision III, p. 16)

تصویر ۳: غیبت پیران در فعالیتهای کنشی: پیری همزاد ناتوانی (پراسپکت ۲، صفحه ۲۸)
Image 3: Absence of the elderly in active performance: Aging accompanied by disability (Prospect 2, page 28)

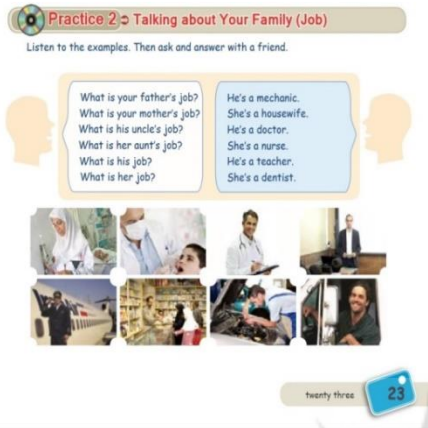
تصویر ۴: هم نشینی سالمند. معلول/ ظهور نمایشی سالمند (پراسپکت ۳، صفحه ۸۹)
Image 4: Juxtaposing the elderly and the disabled / the dramatic appearance of the elderly (Prospect 3, p. 89)

تصویر ۵: سالمندی به مثابه نقصان شنوایی (ویژن ۳ - صفحه ۲۱)
Image 5: Agisim as hearing loss (vision III, p.21)

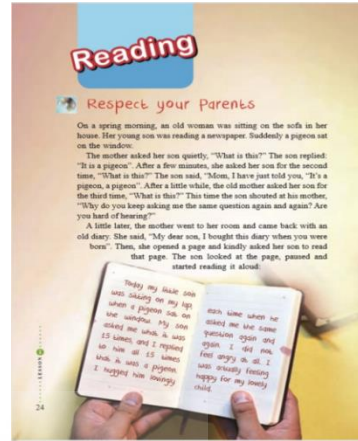
تصویر ۶: نمودار یادمانی سالمندی در شکل مرگ (ویژن ۳ - صفحه ۱۹)
Image 6: Memorial representation of agisim in the form of death (vision III - P. 19)

تصویر ۷: غیاب سالمندان در معرفی مشاغل (پراسپکت ۱، صفحه ۲۳)

Image 7: Absence of the elderly in job introductions (Prospect 1, p.23)

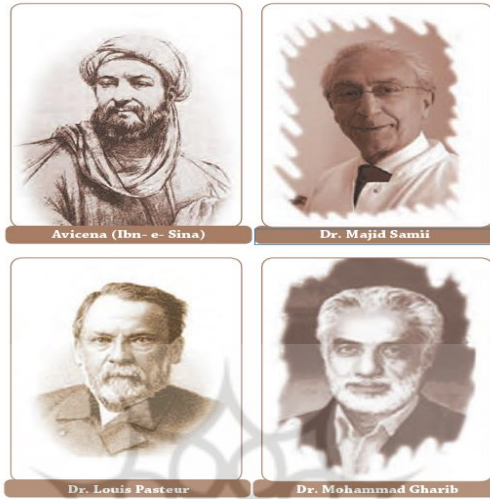
تصویر ۸: سالمندی به مثابه کودکی (ویژن ۳، صفحه ۲۴)

Image 8: Old age as a child (Vision III, p.24)

تصویر ۹: ظهور نمایشی سالمندی: تعویق نامحدود (ویژن ۳، صفحه ۹)

Image 9: Tokenism of old people: procrastination (visionIII, p.9)

Lesson 4

39

تصویر ۱۰: تمثال اسطوره‌ای دانشمندان (پراسپکت ۲، صفحه ۳۹)

Image 10: Mythological & symbolic representing of scientists (Prospect 2, p. 39)

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی